

NEO-LİBERAL DÖNÜŞÜM VE ÇALIŞMA HAKKI İLİŞKİSİ: ÇALIŞMA HAKKI MÜCADELESİ ÜZERİNE NOTLAR

Denizcan Kutlu
Ankara Üniversitesi

Özet: Bu çalışma, Türkiye’de neo-liberal dönüşüm ve çalışma hakkı ilişkisi bağlamında çalışma hakkı mücadelesini sorunsallaştırmakta ve çalışma hakkı mücadelesinin potansiyel ve olanaklarını neo-liberal evredeki özgül anlamı bakımından tartışmayı amaçlamaktadır. Ekonomide ve işgücü piyasasında neo-liberal yeniden yapılanma, hakların oluşumunda belirli bir aşamayı ifade eden ve ikinci kuşak haklar olarak tanımlanan haklar demetinde çeşitli aşınmalara neden olmuştur. Diğer haklara erişim bakımından merkezi düzeyde önem taşıyan ve aynı zamanda etrafında başka bir dizi sosyal hakkın da yer aldığı çalışma hakkı, en çok zarar gören haklar arasındadır ve çalışma ile hak arasındaki ilişki kopma noktasına gelmiştir. Öte yandan, yalnızca sosyal haklar değil, “hak” kavramı ve pratiği de devletten talep unsurunu içermesi bakımından neo-liberal yükselişten olumsuz etkilenmiştir. Buna karşılık, anılan dönüşümün, karşı mücadele zemini yaratacak çeşitli olanaklar sunduğu da görülmektedir. Bu metinde, çalışma hakkı mücadelesinin potansiyellerine ilişkin kimi düşünceler, neo-liberal dönüşüm ve çalışma hakkının özellikleri bakımından tartışılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: çalışma hakkı, sosyal haklar, neo-liberalizm, çalışma hakkı mücadelesi.

Abstract: This article questions the struggles of the right to work, which have evolved together with neo-liberal transformations within the context of the right to work in Turkey. This article also aims to discuss the potentials and possibilities generated by the struggles of the right to work which take a distinct meaning in the neo-liberal period. Restructuring at economies and labour markets causes serious erosions in the second-generation rights to work which opened up a new stage in the formation of rights. Although the right to work is essential to attain other rights and brings with itself a number of other social rights, it is among the most damaged rights in the current period. Following these developments, the tie between right and work has eventually come to a breaking point. Moreover, not only social rights, but also the concept and practice of rights are affected negatively from the neo-liberal transformations. Against the backdrop of neoliberal backlash on the right to work, there is also a scope to discuss that these transformations present some possibilities to raise the struggle against it. Therefore, this article discusses the potentials of struggle for the right to work in the context of neo-liberal transformations and the actual characteristics of the right to work.

Keywords: the right to work, social rights, neo-liberalism, the struggle for the right to work.

GİRİŞ

Hak kavramı etrafındaki tarihsel mücadele, çalışma hakkı söz konusu olduğunda bugün nasıl anlamlandırılabilir? Günümüz toplumunda, piyasasının işçileşme doğrultusunda yaptığı baskıya ve gündelik yaşamda kişinin işgücü piyasasındaki

konumu ile ilişkisinin güçlenmesine bağlı olarak hem bireysel hem de kolektif düzeyde çalışma talebi artmaktadır. O halde, çalışma talebini hak kavrayışı ile ele almak günümüzde ne anlama gelmektedir? “Hak kavramının siyasi ve hukuki anlamı, kapitalizmin farklı tarihsel evreleri içinde farklılaşmıştır” (Bürkev ve Özüğurlu, 2011: 47). Kaderoğlu Bulut’un (2011: 11) da işaret ettiği gibi, “hak kavramının yalnız soyut bir tartışma nesnesi değil, toplumsal ve politik olarak da belirlenen bir pratikler alanını tanımlıyor oluşu, onun aynı zamanda tarihsel bir mücadele alanını işaret ettiği anlamına da gelmektedir.” İşçilerin, “bir işe sahip olma hakkı”, “adil ücret hakkı” gibi taleplerine karşı, sermaye sahiplerinin de bunların hak statüsü içerisinde tanımlanamayacağını, hakkın, ancak mülk edinme ve serbest ticaret gibi klasik haklar çerçevesinde kabul edilebileceğini ileri sürmeleri (Özdek, 2011: 91) vb. örnekler, hakları tarihte ve günümüzde, toplumsal sınıflar arasında bir mücadele konusu haline getirmiştir.

Çalışma, bir sosyal hak olarak kamunun işgücü piyasasına müdahalesi aracılığı ile hayat bulup genelleşebiliyorsa, söz konusu müdahalenin esnekleşme ve rekabet lehine ortadan kaldırıldığı koşullarda, çalışmanın bir hak olarak tartışılması, artık nesnel olarak başka bir düzlemde yürütülmelidir. Bu çalışma, yukarıdaki sorulara, esas olarak bu perspektiften yanıt arayacaktır. Çalışma hakkı, tarihsel anlamda işgal ettiği yer itibarıyla tanımlanırken, çalışma hakkının tarihsel olarak kazandığı anlam ve içeriği, bugün yeniden kurmaya dönük mücadele ve çabalar, neo-liberal evre ile ilişkisi bakımından ele alınacaktır. Çalışmada, sosyal politikanın geleneksel hedefleri doğrultusunda daha korunaklı ve güvenli istihdam ve bir yaşam biçimine dönük potansiyel ve olanaklar tartışılmaya çalışılacaktır.

Bu yaklaşım, sosyal politika disiplini içerisinde işgücü piyasasını sorunsallaştıran hâkim konumdaki çalışmalardan da ayrılmaktadır. Bu çalışmaların, işgücü piyasasını sorunsallaştırırken temel inceleme konuları, işsizlik, aktif işgücü politikaları ile işsizliğin azaltılması, yeni üretim ve yönetim teknikleri, beşeri sermaye, esneklik, hukuksal çerçeve vb. olarak belirlemektedir. Bunlar ve başkaları, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin ürünü ve kaçınılmaz olarak uyum gösterilmesi gereken başlıklar olarak ele alınırken, çalışma hakkı gibi işgücü piyasasına ait sosyal hak kategorilerinin yaratabileceği zengin içerik göz ardı edilmektedir. Bu çalışmada, işgücü piyasası, çalışma hakkı mücadelesi bakımından sorunsallaştırılacaktır. Bu, beraberinde şu soruyu sormayı gerektirmektedir: Çalışma hakkı, işgücü piyasasına yönelik nasıl bir anlama sahiptir? Burada, önümüzdeki süreçte, devletin işgücü piyasasına müdahale biçimine ve istihdam ilişkilerine yön vermesi bakımından çalışma hakkı mücadelesi üzerine kimi düşünceler sergilenmeye çalışılacaktır.

Neo-liberalizmin işgücü piyasası ve diğer alanlara dönük yayılma stratejisinin özünde, sermayenin toplumu ve tek tek bireyleri sadece işgücünden ibaret görme ve işçileştirme, işçileştirirken de güvencesizleştirme ve metadışlaştırılabilmiş¹ (Esping-Andersen, 2006: 49) tüm alanları metalaşma ve piyasalaşma sürecine tabi tutma eğilimi bulunmaktadır. Dolayısıyla üretim ve yeniden üretim alanına dönük neo-liberal düzenlemeler, bir stratejinin, özü aynı olmakla birlikte, farklı ama

¹ “Bu kavram, piyasaya katılımdan bağımsız olarak sunulan haklar aracılığıyla refah devletlerinin para ilişkilerini ne derece zayıflattığını ifade etmek için kullanılır” (Esping-Andersen, 2006: 49).

paralel iki koludur. “Emeğin sermayeye genelleşmiş gerçek tabiiyeti” olarak kavramsallaştırılan bu olgu, “ücretli istihdamda tabi olsun ya da olmasın yeniden üretim alanları metalaşan mülksüzlerin sermaye karşısındaki konumlarına işaret etmektedir” (Bürkev ve Özüğurlu, 2011: 16). Ayrıca, sermayenin bir yandan ücrete ve çalışmaya muhtaç ederken, diğer yandan çalışmaktan alıkoyma, işsiz bırakma eğilimlerinin güçlenmesi dolayısıyla, işçileşme ve işsizliğin aynı anda arttığı ve çalışmanın toplumdaki merkezileşen yerine karşın, çalışma hakkının gün geçtikçe zedelendiği, çalışmanın artık *fiili* olarak bir hak statüsünde tanımlanmadığı, çalışma ile hak arasındaki ilişkinin kopmakta olduğu söylenebilir. Ek olarak, tüm bu gelişmelerin işçi sınıfını parçalanma yönünde etkilediği de görülmektedir.

Küresel bir eğilim olarak giderek daha geniş kitlelerin yaşam deneyimi, “nakit bağı” ve ücretli çalışmaya katılıma zorlayan bir piyasa baskısı tarafından belirlenmekte, emeğin toplumsal yeniden üretimindeki metadışı alanlar fiyatlandırılmakta ve emeğin meta özelliği pekişmektedir (Özüğurlu, 2008b; Bürkev ve Özüğurlu, 2011). Diğer yandan da emekçi sınıfların “günelik yaşamları (ya da emeğin yeniden-üretim alanları) bütünüyle işgücü piyasasındaki konumlarına tâbi hale gelmiştir” (Bürkev ve Özüğurlu, 2011: 34). Bu koşullar altında, çalışma hakkı mücadelesinin potansiyelinin açığa çıkabileceği düşünülebilir.

Çalışma hakkının da bir parçasını oluşturduğu sosyal haklara ilişkin kendi pozisyonumuzu belirtmeden önce iki temel noktaya dikkat çekmek gerekir. Bunlardan ilki, çalışma hakkı mücadelesine dönük potansiyellerin tartışılmasının, dar anlamda “politik” alan içerisinde görülmemesi gerektiğidir. Bu konu, sosyal politika disiplininin bir parçasıdır. Şu “basit” nedenle ki; disiplinin temel tartışma konuları arasında yer alan ve örneğin sosyal güvenlik, işçi sağlığı ve çalışma hakkının da bir parçasını oluşturduğu sosyal haklar, –yine disiplinin temel inceleme konuları arasında yer alan– sendikacılık hareketini de içeren belirli mücadelelerin de sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, neo-liberal evrede çalışma hakkı mücadelesinin potansiyellerini tartışmak, daha gelişkin bir sosyal politika ortamı yaratabilmek bakımından önem taşımaktadır.

İkinci nokta ise, yönetime ilişkindir. Bu çalışmada, çalışma hakkını da içeren sosyal düzenlemeler, onları çevreleyen ekonomik ve toplumsal ilişkiler bakımından kavranmaya çalışılmıştır. Düzenlemelerin sadece lafzını değil, aynı zamanda ruhunu ve mantığını da kavramayı amaç edinen ve hukukun sadece hukuka bakarak anlayamayacağını (Karahanoğulları, 2003: 83) savunan bir bakış açısı benimsenmiştir. Yönteme ilişkin ikinci vurgu şudur: Çalışma hakkı mücadelesine dönük olanak ve potansiyelleri tartışmak; sosyal bilimlerde sıkça rastlanan dönüştürücü programın içeriğine ve sonuçlarına odaklanan bir tarzın ötesine açılmayı gerektirmektedir. Sermaye için her düzenleme alanı, emek açısından da bir direnç ve mücadele alanı olarak görülmeli, çözümlemeye, sadece verili dönüştürücü programın içeriği değil, dönüşümün gerçekleştiği alanın dinamikleri de dahil edilmelidir. Böylelikle, işgücü piyasasında köklü dönüşümlerin yaşandığı günümüzde, bu alanın en temel mücadele başlığı ve dinamiği olarak çalışma hakkı mücadelesini yeniden gündeme almak gerekmektedir. Türkiye’de bu yönde ilk işaretler de alınmaktadır.²

² Türkiye’de örgütlü ya da örgütsüz işçi hareketinin, anlık ya da süreğen mücadelelerinin temel olarak çalışma ve buna bağlı hak temaları etrafında şekillendiği görülmektedir.

Sosyal hakların, piyasayı ve rekabeti bozduğunu, dolayısıyla, yatırımlara ket vurarak istihdam artışını engellediğini savunan liberal görüşün yanında, “sosyal hakları kapitalist sistemi meşrulaştırma boyutu ile ele alanlar; bu meşrulaştırma nedeniyle sınıfın mücadele geleneğinin köreldiğini” (Özveri, 2011: 213) ileri sürerler de bulunmaktadır. Bu çalışmada benimsenen yaklaşıma göre, “emek gücünün meta niteliğini sınırlandırarak, ücretli çalışanların hareket alanlarını iktisadi ve toplumsal anlamda genişleten sosyal hakların savunulması vazgeçilmez bir gerekliliktir” (Mütevellioglu, 2009: 143).

Çalışmada öncelikle, çalışmanın hak kategorisi içerisinde tanımlanmasının gelişimi ve çalışma hakkının özellikleri, insan hakları boyutu ile kısaca gözler önüne serilecektir. İkinci olarak, küreselleşme sürecinde yaşanan gelişmeler ve çalışma hakkının tahrip edilmesi kısaca incelenecektir. Son olarak ise, çalışma hakkı mücadelesine dönük kimi perspektifler tartışılmaya çalışılacaktır.

I. SOSYAL HAKLARIN GELİŞİMİ VE ÇALIŞMA HAKKI

1. Hakların Gelişimi: Klasik Haklardan Sosyal Haklara

Farklı nitelik ve düzeylerdeki haklar, kapitalizmin gelişim evrelerinde her zaman önemli bir yer tutmuştur. Gelişim seyri itibariyle bakıldığında, haklar bireysel düzlemde toplumsal düzleme doğru bir evrim geçirmiştir. Son olarak ise “Dayanışma Hakları” olarak adlandırılan haklar demeti tarih sahnesine çıkmıştır.³ Bu çalışma, kendisini esas olarak ikinci kuşak haklar arasında sayılan çalışma hakkı ile sınırlanmıştır.

Hakların evrimi içerisinde ilk aşamayı ifade eden ve klasik, birinci kuşak ya da geleneksel haklar olarak ifade edilen haklar, iki farklı toplumsal formasyonun egemen sınıfları olan aristokrasi ve burjuvazi arasındaki mücadelelerin ve çatışmaların sonucunda “tabii hukuk akımı” ve “bireyci özgürlük anlayışı”nın bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu hak ve özgürlükler, İngiliz-Amerikan ve Fransız Haklar Bildirgeleri’nde yer almış ve 19. yüzyıl boyunca hazırlanan Anayasalar, “ticaret ve sanayi burjuvazilerinin elde ettikleri toplumsal, iktisadi ve siyasi kazançları” hukukileştirmiş (Kaboğlu, 1996: 6-7) ve hak sahipleri, mülk sahiplerinden ibaret görülmüştür (Özdek, 2011: 65). Nitekim 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nde, mülkiyet, özgürlükten sonra, güvenlik ve baskıya direnme hakkından önce, diğer hakların temeli olarak tanımlanan bir hak statüsüne kavuşmuştur (Gemalmaz, 2010: 187-188). Bu haklar, “yaşam hakkı ve kişi dokunulmazlığı, düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü, inanç ve ibadet özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, mülkiyet hakkı, dernek kurma hakkı, dilekçe hakkı, seçme ve seçilme hakkı” başlıkları altında toplanabilir. “Bu hakları kullanabilmek bakımından özgür olmak, devletin karışmaması, bireylere müdahale etmemesi ve pasif kalması zorunludur” (Çelik, 2010: 257). Bu, klasik hakların negatif karakterini belirtir. Bu haklar, liberalizmin “soyut eşitlik anlayışını yansıtır.”

Bunlar, ücret, sendikalaşma, toplu sözleşme, çalışma saatleri, işe iade talebi, işten çıkarmalara ve taşeronlaşmaya karşı mücadele gibi başlıklar altında toplanabilir. Henüz, birleşik bir karakter kazan(a)mamış olmakla birlikte, farklı üretim alanlarından irili ufaklı işçi eylemlerinin, yer yer yükselerek sürdüğü gözlemlenmektedir. Burada, eylemlerin ayrıntılı bir dökümü çıkartılmayacaktır. Bu anlamlı çaba, başka bir çalışmanın konusudur.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaboğlu (1996); Bulut (2009: 31-33).

Bu dönemde, Anayasa ya da çeşitli yasal metinlerde yer bulamayan⁴ sosyal haklar ise, “soyut özgürlük yerine eşitlik ilkesini, insanların sahip oldukları özgürlüklerden yararlanabilmeleri için gerekli olanakları ve fırsat eşitliğini öne çıkarmaktadır” (Kaboğlu, 1996: 10). Talas’ın (1997: 205) işaret ettiği üzere, kapitalizmin gelişimi ile birlikte derinleşen “ekonomik ve sosyal alandaki eşitsizlikler, doğal insan haklarının da geçerlilik kazanması için ekonomik ve sosyal nitelikli hakların doğup gelişmesini bir bakıma zorunlu” kılmıştır. Sosyal haklar, “insanların haklarından yararlanabilmeleri için serbest ve özgür olmasının yeterli olmadığını anlaşılmasıyla ortaya çıkmaya” başlamıştır. “Klasik haklar, hiçbir ayırım yapılmadan bütün insanların hak ve özgürlükleriyken, sosyal hakların ve sendikal hakların öznesi ise iktisaden zayıf ve güç durumda olanlar, çıkarlarını korumak için bu araçlara ihtiyaç duyan sınıf ve kesimlerdir” (Çelik, 2010: 257, 260). Bu çerçevede, çalışma, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, konut hakkının yanı sıra “kadınlar, çocuklar ve korunmaya muhtaç kişilerin gözetilmeleri ile ilgili haklar” sosyal haklar kapsamına girmektedir (Bulut, 2009: 30). Hakların geçirdiği evrim içerisinde sosyal haklara ilişkin de bir gelişim gözlenmiş ve Evrensel Bildirge’deki sendika özgürlüğünün içeriği genişletilerek, topluca sendikal haklar olarak bilinen “toplu sözleşme hakkı, sendika özgürlüğü ve grev hakkı” da sosyal hakların içerisine ayrıntılı bir şekilde tanımlanarak girmiştir. Bu oldukça önemli bir gelişmedir; zira Çelik’e (2010: 256, 260) göre, bu üç hak, “sosyal hakların gelişmesinde yasa kadar itici bir güçtür ve bu haklar bütün sosyal hakların baş güvencesi ve yaptırımıdır. Bu hakların yaşama geçebilmesi, ancak devletin olumlu edimi ile sağlanabilirken, pozitif nitelikteki haklar ön plana çıkmaktadır.”⁵

Birinci kuşak hakları, bireyi devlet karşısında koruyan haklar olarak, ikinci kuşak hakları ise işçi sınıfını sermaye sınıfı ve piyasanın yarattığı toplumsal risk ve eşitsizlikler⁶ karşısında koruyan haklar olarak yorumlamak mümkündür. Klasik haklar, büyük ölçüde aristokrasi ile burjuvazi arasındaki mücadelelerin ürünü

⁴ Konuyla ilgili çeşitli bildiri, dilekçe, yasa ve anayasayı içeren ayrıntılı bilgi için bkz. Gemalmaz (1997: 38-69; 2010).

⁵ Negatif hak-pozitif hak ayrımı, büyük ölçüde Alman hukukçu G. Jellinek’in yaptığı sınıflandırmadan türetilmiştir. Gemalmaz’a (1997: 322) göre, negatif haklar da “devletin çeşitli biçimlerdeki müdahale ve katkısını” gerektirdiği için, günümüzde pozitif ve negatif hak biçimindeki sınıflandırma geçerliliğini yitirmiştir. Negatif ve pozitif hak ayrımları için ayrıca bkz. Bulut (2009: 33-36). Konuyla ilgili bir tartışma için bkz. Fredman (2009: 67-69).

⁶ Sosyal hakların oluşumu, belirli eşitsizlikleri gidermeye dönük olarak da okunabilir. Ekonomik düzlemde üretim ilişkileri bakımından, mülk sahipliği ya da mülksüzlük dolayısıyla eşitsiz konumlarda olan iki farklı sınıf, siyasal düzlem söz konusu olduğunda sermaye sahipleri ile “yurttaş” olarak eşitlenmektedir. Ancak “‘vatandaş’ kategorisinin içerdiği sınıfsız belirlenimlerle donanmış statü, aynı statünün (...) sınıfsal deneyimleriyle sürekli olarak” çelişmektedir (Holloway, 2004: 293). Kaderoğlu Bulut’un (2011: 11) belirttiği gibi bu, klasik hakların soyut ve biçimsel niteliği ile ilgilidir. Sosyal hakların gelişimi, kaynağını bir diğer yönüyle de buradan almıştır: Emeğin, “ekonomik varlığı ile siyasal varlığı arasındaki bölünmüşlüğü üstesinden gelme” çabası (Özgül, 2011: 145). Bu çabanın yurttaşlık bakımından ürünü, medeni/sivil, siyasi ve sosyal hakların bir toplami olarak sosyal yurttaşlıktır (Marshall, 2008: 20-21; Bürke ve Özgül, 2011: 23).

iken sosyal hakların ise bu sefer burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki mücadelelerin ürünü olduğu söylenebilir.⁷ Bu, işçi sınıfının birinci kuşak hakların gelişim evresinde burjuvaziye karşı verdiği mücadeleyi de içerir.⁸ “İşçi sınıfının 19. Yüzyıldaki mücadelesi de yalnız ekonomik ve sosyal hakların elde edilmesini değil, aynı zamanda burjuva demokratik özgürlüklerin gerçekleştirilmesini” de amaçlamış ve mücadelenin bir boyutu ekonomik ve sosyal haklar iken, diğer boyutu hep siyasal haklar olmuştur. Siyasal haklar söz konusu olunca, “kapitalizmin ilk yüzyılları boyunca alt sınıfların hak direnişlerinin ilk büyük dalgasını, genel oy hakkı mücadelesi oluşturmuştur” (Özdek, 2011: 62, 66). Ancak işçi sınıfının sermayeye karşı mücadelesinin yanında, burjuvazinin aristokrasiye karşı mücadelesinde emekçi sınıfları yanına çektiğini de belirtmek gerekir. Özgürlük ve eşitlik burada öne çıkan iki kavramdır. Burjuva eşitlik anlayışının ortaya çıkışına paralel olarak, işçi sınıfının da eşitlik anlayışı belirlemiştir; ancak işçi sınıfı, eşitliğin sadece soyut düzlemde değil, ekonomik ve toplumsal olarak da yaşama geçmesini talep etmiştir. Bürkev ve Özügurlu’nun (2011: 20) belirttiği gibi, “burjuvazinin ilerici idealleri, ilerleyen yüzyıllara işçi sınıfının mücadelesi ile taşınmıştır.” Klasik hakların geliştiği dönem, aynı zamanda ikinci kuşak hakların konusu olan haklar için işçilerin mücadele ettiği, talepte bulunduğu da bir dönemdir. Sosyal haklara dönük talepler, özellikle 1848 Devrimleri sırasında⁹ dile getirilse de “ortak mülkiyet ve çalışma hakkı gibi ekonomik ve sosyal hak istekleri burjuva devrimlerinin içinde de ileri sürülmüştür.”¹⁰ Bu talepler ilerleyen süreçte, sendikal haklar olarak bilinen sendika, toplu sözleşme ve grev hakkına doğru genişlemiştir (Özdek, 2011: 61, 67, 73, 76-77).

Bu arada, nasıl ki, temel sosyal ve ekonomik haklar olmadan, sivil ve siyasal haklar tam olarak uygulanamazsa (Fredman, 2009: 67), sosyal hakların da klasik haklardan önemli bir güç aldığını eklemek gerekir. Örneğin, “oy hakkının genişletilmesi ile çalışan sınıfların siyasal eşitsizliklere karşı tepkisi sonucu siyasal katılma isteklerinin artması arasında sıkı bir bağ kurulmaktadır. (...) işçi sınıfının siyasal parti biçiminde örgütlenmesi, sosyal haklar ve sendikal özgürlükler mücadelesini güçlendirmiştir.” Örneğin “gerek siyasal gerek sosyal haklar örgütlenme ve toplu eylem haklarını” içermektedir (Kaboğlu, 1996: 6, 8). Ancak sosyal hakların oluşumu ile birlikte, örgütlenme ve toplu eylem hakkının niteliği değişmiştir.

⁷ Hak üzerine yürütülen mücadelelerin kapitalizm ile sınırlı olmadığı, feodal toplumda da bu yönde örnekler olduğu belirtilmelidir (Özdek, 2011: 63).

⁸ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özdek (2011: 52-78).

⁹ Örneğin Alman işçilerinin 1848 Devrimleri sırasında dile getirdiği taleplerden kimileri şunlardır: “Asgari ücretin ve azami çalışma süresinin işçi ve işverenlerce birlikte saptanması ve işçilerce denetlenmesi, dolaylı vergilerin kaldırılması, artan oranlı gelir vergisinin konulması, asgari geçim koşullarında yaşayanlar için vergi muafiyeti, devletin parasız eğitimi finanse etmesi, işçilerin seyahat özgürlüğünün kısıtlanmaması, işsizlerin devlet hizmetinde istihdamı, işsizlerin asgari insan ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için devletin geçim koşullarını sağlaması, devletin yardıma muhtaç herkese ve işçi emeklerine yardım etmesi” (Özdek, 2011: 72). 1848 Fransız Anayasası’nda ise, sosyal hakların ve onun içerisinde çalışma hakkının yer aldığı belirtilmektedir (Gemalmaz, 1997: 73; Bulut, 2009: 51; Gemalmaz, 2010: 229-230).

¹⁰ Örneğin, 1789 Fransız Devrimi’nde insan hakları bildirisinin hazırlık sürecinde sunulan 30 civarında bildiri önerisinde söz konusu talepler de bulunmaktadır (Özdek, 2011: 67).

2. Çalışma Hakkı: İçeriği ve Kapsamı

Bu çalışmanın temel konusu oluşturan çalışma hakkı ise, sosyal haklar üzerine yürütülen tartışmalarda geniş bir alan kaplamış ve refah devletinin gelişiminde de kilit bir rol oynamıştır. “Çalışma, bir yönüyle devletin saygı göstermesi gereken negatif bir özgürlük, diğer yönüyle, yeri geldiğinde kişilere yüklenebilecek bir ödev, bir başka yönüyle de herkesin bir iş elde etmeye hakkı olduğunu ifade eden bir haktır” (Bulut, 2009: 132). Çalışma hakkı, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, toplu sözleşme ve grev gibi sosyal ve ekonomik bir hak statüsünde olup ikinci kuşak haklar arasında yer almaktadır. Bu hak statüsü, kamuya kimi sorumluluklar yüklemektedir, dolayısıyla sosyal ve ekonomik hakların bir konusu olarak tartışılmalıdır. Bu haliyle, çalışma hakkının en önemli özelliği, “hakkın kullanılmasının, hak öznesinin dışında oluşan etmenlere bağlı oluşudur.” Bu, kişinin ancak iş ortamının oluşması durum ve olanağının var olması halinde çalışabileceği anlamına gelir; ki bu da devletin görevidir. Buradan aynı zamanda, bir iş sahibi olma hakkının, çalışma hakkının “özü, olmazsa olmaz koşulu” olduğu sonucuna varılabilir. Ancak bu da yeterli değildir; sahip olunacak işin koşulları da çalışma hakkı ile ilgili aşağıda belirteceğimiz “alt kategori haklar” olarak sağlanmalıdır (Bulut, 2009: 133). “Geleneksel olarak bir iş edinme hakkı olarak” yorumlanan çalışma hakkı, dönemin politik ve ekonomik hedefleri ile özdeşleşmiştir (Rey Perez, 2009: 139, 143). Çalışma hakkı, kapitalizmin ve refah devletinin gelişim süreçlerinde iş sahibi olmaya dönük bir kamusal yükümlülüğün yanında, pek çok sosyal hakkın merkezinde yer alan, onlara erişim için olması gereken, diğer hakların yaslandığı temel bir hak özelliğini taşır (Sokolovic, 2009: 245); kişisel, siyasal ve sosyal hakların gerçekleşmesinde kilit bir rol oynar (Bulut: 2009: 131). Sadece sosyal ve ekonomik haklar değil; aynı zamanda temel insan hakları içinde bir temel oluşturur (Drzewicki, 1995: 169; BM, 2005). Bu özellikleri ile diğer sosyal haklarla birlikte emeğin meta niteliğini sınırlandırmaktadır (Mütevellioglu, 2010: 39-40).

Çalışma hakkı aynı zamanda sosyal politika alanı içerisinde anılan birçok düzenleme biçiminin de merkezinde yer almaktadır. Çalışma hakkı, işin öncesi, yapılması ve sonrasını da içermektedir (Koray, 2000: 134; Mütevellioglu, 2009: 142; Mütevellioglu, 2010). Koray’a göre bunu “çalışma öncesi” (eğitim olanaklarının sağlanması), “çalışma süresi” (koruyucu önlemlerin ve iş güvenencesinin getirilmesi) ve “çalışma sonrası” (sosyal güvenlik uygulamaları) olarak kavramsallaştırmak ve sınıflandırmak mümkündür. Bu çerçevede, çalışma hakkı ve kamunun rol ve sorumlulukları ilişkisinde, şu başlıkların öne çıktığı söylenebilir (Koray, 2000: 135:

Yeterli istihdam olanaklarının yaratılması, işgücüne eğitim ve nitelik kazandırılması, iş arayanlarla işgücü arayanların buluşturulması, iş yaşamında iş güvenesi sağlanması, iş yaşamında belirli bir gelir güvenesi sağlanması, işçi sağlığı ve iş güvenliği koşullarının iyileştirilmesi, ücretlilere örgütlenme hakkının kazandırılması, işsizlik karşısında korunma, işgücünün sosyal risklere karşı korunması.

Görüldüğü üzere, çalışma hakkı, özelliği itibarıyla, sadece işsizlikten korunmayı ve bir iş sahibi olmayı değil, istihdamın etrafında şekillenen ve onu güvencelerle donatan bazı kimi düzenlemeleri de kapsar. Bunlar, bir iş bulmanın yanında,

“çalışma karşılığı asgari insanca yaşam koşullarını garanti altına alacak bir ücret elde etme, işin ve çalışma ortamının sağlığa uygun ve güvenli olması, feshe karşı korunmuş olarak çalışma, ücretin geçici veya sürekli olarak kesildiği durumlarda bir sosyal güvenceye sahip olma gibi” çeşitli bileşenleri içerir (Mütevellioglu, 2010: 39). Bir işte ücretli çalışmaya katılma, yani iş bulma hakkını ifade eden istihdam hakkının yanı sıra, “yaşa, cinsiyete ve güce uymayan işlerde çalıştırılmama”, “işe almada ırk, renk, cinsiyet, inanç, siyasal düşünce ayrımcılığı” yapmama ve “istediği alan ve işte çalışma” gibi hakları da içerir.” Bu hakların yaşama geçebilmesi için ise, “istihdam olanaklarının yaratılması, eğitim hakkı, iş güvenliği ve koruyucu standartların sağlanması, çalışma yaşamında belirli bir gelir güvencesi”, “işçi sağlığı ve güvenliğinin”, “işçilerin örgütlenme hakkının sağlanması”, “işsizliğe karşı korunma, işgücünün toplumsal risklere karşı korunmasını içeren sosyal güvenlik ve refah devleti anlayışlarının gelişmesi ve uygun mevzuatın hazırlanması” gerekmektedir.¹¹ Ayrıca, çalışma süreleri, dinlenme, haftalık tatil, yıllık ücretli izin, bayram tatili, yönetime katılma, iş güvencesi (Bulut, 2009: 134-135), boş zaman ve eşit işe eşit ücret de (Kaboğlu, 2002: 464) çalışma hakkının bileşenleri¹² arasındadır.

Çalışma hakkı, devletin olumlu edimi ile sağlanabilecek sosyal ve ekonomik haklar ile donatılmıştır. Bu, belirli gelişme evrelerinin ardından yaşama geçmiştir ve çalışma hakkı, sosyal haklar içerisinde yer almış ve uluslararası sosyal politikanın önemli ve vazgeçilmez bir parçasını oluşturmuştur.¹³ Örneğin, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin madde dizilişleri, hakların gelişim özelliklerine de uygundur. Buna göre, ilk maddeler 18'inci yüzyıldan o yana kadar kabul edilen “bireysel ve siyasal hakları”, ilerleyen maddeler ise, sosyal güvenlik, çalışma ve işsizlikten korunma, sendika özgürlüğü, ücretli tatil, dinlenme ve eğlenme, sağlık ve eğitim gibi ekonomik ve sosyal hakları da içermiştir. Bildirge'de çalışma hakkı, “her kişinin çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma koşullarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır” şeklinde tanımlanmıştır (Talas, 1997: 212).¹⁴

Ancak, sosyal haklar olarak da anılan bu haklar, 1960'lı yıllara gelindiğinde daha ayrıntılı olarak tanımlanmaya başlamıştır (Martal, 2000: 371-372).¹⁵ Ekonomik ve sosyal haklara dönük ilkelerin daha geniş bir şekilde ele alındığı Birleşmiş Milletler Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde ise çalışma hakkı, “çalışma isteğinde ve gücünde olan insanın gelir sağlayacak bir işte çalışabilmesi” ve bu hakkın “gerçekleşmesi için devletin kimi önlemler almasının gerekli ve yararlı olacağı” şeklinde açıklanmıştır. Bunlara, kişinin çalışacağı işi

¹¹ “Çalışma Hakkı” (http://bilgininadresi.net/Madde/14849/Çalışma_Hakkı, 8.5.2012).

¹² Buraya kadar sayılan unsurları, “işin serbestçe seçimi ve kabulü”, “adil ücret”, “iyi bir yaşam (decent living)”, “sağlıklı ve güvenli çalışma koşulları”, “yükselme için eşit fırsatlar”, “boş zaman, dinlenme, makul çalışma saatleri, ücretli izin” başlıkları altında uluslararası sözleşme ve metinler ile tartışan bir çalışma için bkz. Jayawickrama (2002: 857-863).

¹³ Çalışma hakkı ile ilgili uluslararası sözleşmeler için bkz. “Çalışma Hakkı” (http://insan.haklarimerkezi.bilgi.edu.tr/Books/khuku/calisma_hakki/calisma_hakki.pdf, 14.5.2012); Jayawickrama (2002: 852-856).

¹⁴ Konuyu ayrıntılı bir şekilde tartışan bir çalışma için bkz. Talas (1997: 212-214).

¹⁵ Aynı şekilde, Birleşmiş Milletler, 1966 yılında “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi”ni kabul etmiş; ancak sözleşmenin yürürlük tarihi 1976 olmuştur.

seçme özgürlüğünü de eklemek gerekir (Talas, 1997: 220-221; Çağırın, 2006: 147).¹⁶ Örneğin, 1965 yılında yürürlüğe giren Avrupa Sosyal Şartı'nda 1. Bölüm altında özgürce edinilen “bir işle yaşamını sürdürebilme”, “adil çalışma koşulları”, “güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları”, “çalışanların, kendileri ve ailelerine yeterli bir yaşam düzeyi sağlamak için adil bir ücret alma”, “ekonomik ve sosyal çıkarlarını korumak amacıyla ulusal ve uluslararası kuruluşlar düzeyinde örgütlenme özgürlüğü”, “toplu pazarlık”, çocuklar ve gençlere “uğrayacakları bedensel ve manevi tehlikelere karşı özel korunma”, çalışan kadınlara özel koruma, mesleki yönlendirme ve eğitim olanakları, sağlık, sosyal güvenlik gibi “hak ve ilkelerin etkin biçimde gerçekleşebileceği koşullara” ulaşmak, politika amaçları olarak saptanmıştır. Şart'ın 2. Bölümü'nün “Çalışma Hakkı” başlıklı 1. maddesinde ise, “yüksek ve istikrarlı bir istihdam” düzeyine ulaşmak ve bu düzeyi korumak, “çalışanların özgürce edindikleri bir işle yaşamlarını sağlama hakları”, “ücretsiz iş bulma hizmetlerini” sağlamak veya korumak, “uygun mesleğe yöneltme, eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerini” sağlamak ya da geliştirmek taahhüt edilmiştir.¹⁷

3. İnsan Hakları Boyutu

İnsan haklarının gelişimi, tarihsel kökleri bakımından, doğal haklardan başlamak üzere, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel haklara doğru bir seyir izlemiştir (Talas, 1997: 203, 206-207). Ancak, burada, insan haklarının tarihsel gelişimine¹⁸ ayrıntılı bir şekilde girilmeyecek, konu, çalışmanın ana sorunsalı olan sosyal haklar ve çalışma hakkı bakımından ele alınacaktır. Çalışma hakkı, burada daha önce de ifade edildiği gibi sadece sosyal ve ekonomik haklar değil; insan hakları için de bir temel oluşturmaktadır.

Bu çerçevede, belirtilmesi gereken ilk noktalardan biri, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen zaman dilimi içerisinde, refah kazanımlarının artışına paralel olarak, sosyal hakların uluslararası alanda insan hakları statüsünde kabul görmesidir (Özdek, 2011: 89). Bu, insan haklarının gelişimindeki bireyselden toplumsal düzleme doğru eşitlikçi nitelik ile hem uyumlu hem de bağlantılıdır. Bunun arkasında, çeşitli sosyalist ülkeleri de içerecek şekilde 19. ve 20. yüzyıllardaki çeşitli Anayasal gelişmelerin yanında “ekonomik ve sosyal haklarla desteklenmeyen klasik insan haklarının çoğu kez kuramsal bir nitelik” taşıdığını belirten Marksizmin ve daha genel olarak sosyalist düşüncenin¹⁹ izlerini görmek de mümkündür (Talas, 1997: 204, 205, 206). Anayasaların da birer insan hakları belgesi olarak düşünülmesi durumunda, örneğin, 1848 tarihli Fransız Anayasası'nın klasik hakların yanında, ekonomik ve sosyal haklara da yer vermesi ile birlikte, “insan hakları teorisinde önemli bir değişikliğe yol” açtığı ve devletin özgürlükler karşısında pasif kalmakla yetinmemesi, yurttaşın ise devletten olumlu edimde bulunmayı talep edebilmesine zemin sunması bakımından önem taşıdığı belirtilebilir. Ardından, 20. yüzyılın başlarında 1917 tarihli Meksika ve 1919 Alman Weimar Anayasaları'nın (Bulut, 2009: 51-52) ve 1920 Estonya

¹⁶ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Talas (1997: 220-222); Çağırın (2006: 147-148).

¹⁷ “Avrupa Sosyal Şartı (Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi)” (http://insanhaklimerkezi.bilgi.edu.tr/source/turkce/4.1.3/AVRUPA_SOSYAL_SARTI.pdf, 9.5.2012). Daha fazla ayrıntı için bkz. Talas (1997: 237-239); Koray (2000: 89-91).

¹⁸ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Çağırın (2006: 4-23).

¹⁹ Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bulut (2009: 45-50).

Anayasası'nın (Gemalmaz, 2010: 280-282) benzer gelişmeleri izlediği söylenebilir.²⁰ 1918 ve 1924 tarihli Sovyet Anayasaları, daha çok klasik haklara dönük gelişmeleri yansıtmakla birlikte, 1936 Sovyet Anayasası'nın çalışmayı da içerecek şekilde klasik hakları genişletirken, sosyal hakları da içerdiği görülmektedir (Gemalmaz, 2010: 317-232). 20. yüzyılın ortalarına doğru ise, 1947 İtalyan, 1949 Alman ve 1958 Fransız anayasalarında, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ndeki anlayış doğrudan yansıma bulmuştur (Bulut, 2009: 51-52).

Talas'a (1997: 207) göre, kurumsal düzlemde bakıldığında, "insan hakları konusunun uluslararası alanlara çıkması, doğuş ve oluş sürecinin (...) kurumu Uluslararası Çalışma Örgütü"dür. Gülmez'e (2000: 143) göre ise, Uluslararası Çalışma Örgütü bünyesinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında temel insan haklarını güveneye alan sözleşmeler üç başlık altında toplanabilir: Sendika özgürlüğü, zorunlu çalışma ve fırsat ve işlem eşitliği. Örgütün Yönetim Konseyi, "7 sözleşmeyi, üye devletlerin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, uymak ve uygulamak zorunda oldukları temel insan hakları sözleşmeleri olarak nitelemiştir." Bu sözleşmeler, 29 sayılı Zorla Çalıştırma Sözleşmesi (1930), 87 sayılı Sendika Özgürlüğü ve Sendikalaşma Hakkının Korunması Sözleşmesi (1948), 98 sayılı Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı Sözleşmesi (1949), 100 sayılı Eşit Ücret Sözleşmesi (1951), 105 sayılı Zorla Çalıştırmanın Kaldırılması Sözleşmesi (1957), 111 sayılı Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi (1958), 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi'dir (1973).

Yukarıda, çalışma hakkı bakımından içeriği açıklanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de, sosyal hakların birer insan hakkı olarak uluslararası düzlemde kabul görmesinde çok önemli bir aşamayı ifade etmektedir. Bildirgenin ardından, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Avrupa Sosyal Şartı, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı (Bulut, 2009: 77-86) da sosyal hakların, birer insan hakkı olarak uluslararası düzeyde kabul görmesinde ilerletici etki yaratan belgeler arasında yer almıştır. Çalışma hakkı, bir kısmı bu çalışma içinde anlatılan tüm belgelerde yer almıştır.

II. ÇALIŞMA İLE HAK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN KOPMASI

Çalışma hakkı, yukarıda da işaret edildiği gibi sosyal ve ekonomik bir hak niteliğinde olup, devlete çeşitli görevler yüklemekte, devletin işgücü piyasasına ve ücretlilik ilişkisine müdahalesi ile mümkün olabilmektedir. Devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki olarak soyutlanabilecek müdahale araçlarının içeriği ise hukuksal metinleri çevreleyen ekonomik ve toplumsal ilişkiler tarafından belirlenmektedir. Küreselleşme süreci, tam da bu ilişkilerin sermaye birikim rejimleri ekseninde neo-liberal bir tarzda dönüştüğü bir evreyi anlatmaktadır. Devletin piyasaya, kitlesel üretimin devamlılığını sağlayacak, kitlesel talebi yaratmaya dönük bir biçimde müdahale ettiği Fordist birikim rejimi koşullarında oluşan hak statülerinin, bu ilişkilerin dönüşüm geçirdiği yeni bir tarihsel dönemde aynı kalması beklenemez. Nitekim, yeni dönemde, sosyal haklarda kimi gelişmelere karşın, önemli kayıpların da yaşandığı gözlenmektedir. Küresel bir eğilim olarak işçileşme ve işsizleşme dalgasının bir ve aynı anda yaşandığı ve toplumun ücretli çalışmaya katılım ekseninde yeniden örgütlendiği neo-liberal çağda, meta dışı yaşam alanlarının da tahrip edilmesi ile birlikte -kendilerini ne şekilde ifade ettiklerinden

²⁰ Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi bkz. Gemalmaz (2010: 266-268; 275-280; 280-282).

bağımsız olarak- insanları tanımlayan öncelikli özellik çalışma, ücretlilik ve işgücü piyasası deneyimi olmasına karşın, bu ilişkilerin hak statüsünde tanımlanmaktan yasal olarak olmasa da *fiili* olarak çıkması gerçeği ile karşı karşıya bulunmaktadır. Çalışma ile hak arasındaki ilişki kopma noktasına gelmiştir. Küreselleşme sürecinde, serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaşması ve serbest bir işgücü piyasasının oluşumuna doğru genel bir eğilim içerisinde, çalışma hakkını tanıyan devlet sayısında ciddi bir azalış yaşanmıştır (Drzewicki, 2009: 181). Çalışmanın, *fiili düzlemde* hak statüsünde yer alamama eğilimi, en genel anlamda iki başlık altında ele alınabilir:

Bunlardan *ilki*, neo-liberal evreyi aşan bir şekilde, hukuksal alanın içerisinden anlaşılabilir. Bu, sosyal hakların sınırlandırılması ile ilgilidir. Çeşitli uluslararası ve ulusal yasal belgeler, “sosyal hakların hemen hepsini kapsayan bir sınırlama nedeni öngörmekte ve bu konudaki zorlamayı boşa çıkaracak yorumlar”da bulunmaktadır. Örneğin, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nde hakların “kaynaklar ölçüsünde” yerine getirileceği vurgulanmaktadır (Bulut, 2009: 136). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin sözleşme olmayan niteliği dolayısıyla hukuksal bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır (Talas, 1997: 216). Aynı şekilde, 1982 Anayasası’nın 65’inci maddesinde yer alan, devletin sosyal ve ekonomik görevlerini yerine getirmesini “ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, kaynakların yeterliliği”ne bağlayan ibarenin, “bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek” şeklinde değiştirilmesine karşın, görevlerin “mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde” gerçekleştirilecek oluşu korunmuştur (Kaboğlu, 2002: 464). Anayasa Mahkemesi’nin 1989 tarihli çalışma hakkına ilişkin bir kararı²¹ da bu yöndedir (Bulut, 2009: 136). Görüleceği üzere, çeşitli sosyal haklar tanınmış olmakla birlikte, bunların yaşama geçmesi belirli koşullara özgülenmiştir.

Çalışma ile hak arasındaki ilişkinin kopuşu, *ikinci olarak* birbiriyle ilişkili iki düzlemde yaşama geçmiştir. Bunlardan ilki, düşünsel çerçevede ve paradigma düzeyinde hakların niteliği ile ilgilidir. İkinci ise, küresel kapitalizm evresinde değişen ekonomik ilişkilere ve işgücü piyasalarında yeniden yapılanmaya paralel olarak hakların tahrip edilmesi, çalışmanın nitelik kaybı, artan işsizlikle birlikte hakların boşa düşmesi, kolektif temsil mekanizmalarının zayıflaması ve çalışma hakkı etrafında tanımlanan diğer hakların talep edilebilmesinin güçleşmesidir.

Birikim rejiminin gerekleri doğrultusunda, devletin ekonomi, işgücü piyasası ve toplumsal yaşama müdahalesinin yeniden yapılanmasının hukuk ve haklar alanındaki etkilerini gözlemlemek mümkündür. Ücretli istihdamı merkeze alan, onun hak ve çıkarlarını koruyan ve geliştiren bir devlet ve işgücü piyasası ilişkisi ve bunun araçları (çalışma hakkı, iş yasaları, sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim, sendikal haklar, vs.), yeni birikim rejiminin istikrarını ve düzenleme biçimleri ile arasındaki uyumu bozan bir yapı sergileyecektir. Dolayısıyla 1970’lerin ardından girilen krizin aynı üretim tarzı içerisinde aşılma çabalarının bir ürünü olarak, dev-

²¹ “Devlete karşı ileri sürülebilecek bu hak, bireylere zorlama yetkisi ve yaptırımını vermemiştir. Devlet olanakları ölçüsünde, yeterli örgütler kurarak iş bulmayı kolaylaştırıp sağlamak için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür. Devletin herkese iş verme, herkesi işe yerleştirme zorunluluğu bulunmamaktadır” (aktaran Bulut, 2009: 136). Kaboğlu (2002: 464), çalışma hakkı ile ilgili Anayasa’da yapılan söz konusu değişiklikten sonra, Anayasa Mahkemesi’nin “bu içtihadını işsizler lehine değiştirmesi” gerektiğini belirtmiştir.

let ve işgücü piyasası arasındaki ilişkinin, devletin işgücü piyasasına ve ücretlilik ilişkisine müdahale tarzının dönüşümüne paralel olarak, hakların niteliğinde de bir farklılaşma söz konusu olmuştur. Bu farklılaşma, aynı zamanda kamunun hak yaratıcı müdahale ve sorumluluklarından uzaklaşması ile de sonuçlanmıştır. Bu düzen içerisinde çalışma hakkı ve ona bağlı olan haklar ikinci plana itilmiştir. Bu aynı zamanda, bir paradigma değişimini de ifade etmektedir:

Liberal öğretisi doğrultusunda, devletin işlevi ve müdahalesi “sadece rekabetin daha iyi işlenmesini sağlayacak bir hukuk düzeni kurmak olarak” tanımlanmaktadır (Çelik, 2010: 259). Hal böyle olunca, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki sosyal refah devletlerinin geliştiği toplumsal uzlaşma döneminde sosyal hakların uluslararası alanda insan hakları statüsünde kabul görmesinin (Özdek, 2011: 89) ardından, küreselleşme sürecinde “insan haklarının birinci kuşak haklardan ibaret olduğu ve bunların temel haklar sayılabileceği, bu anlamda sosyal hakların insan hakkı olarak kabul edilemeyeceği” yönünde görüşler dillendirilmiştir (Kaderoğlu Bulut, 2011: 30). Bu minimalist-liberal anlayışa göre, insan haklarının yaratmış olduğu yükümlülükler sadece, “(söz konusu insan hakkının ihlalden kaçınmak şeklindeki) negatif ödevler”dir. Bu yaklaşım, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde yer alan sosyal ve kültürel haklarla ilgili “insan hakları’nı, pozitif ödevler içermeleri bakımından dışarıda bırakır” (Pogge, 2002: 101).²² Devamında ise (Bayramoğlu, 2011: 195),

... liberal haklar kavramı negatif haklar lehine kritik bir ayrıma tabi tutulmuş, pozitif hakların ikincilliğine güçlü bir şekilde vurgu yapılmaya (yeniden) başlanmıştır. Kalkınmacı sosyal devlet eleştirisi olarak da yükselen yeni sağ söylemde, devletin asla müdahale etmemesi gereken negatif haklar (inanç hakkı, mülkiyet hakkı, vs.) ile kaynak israfı alanı olarak damgalanan pozitif haklar arasında net ayrımlar konmuştur.

Bu çabanın, sosyal hakları sahip oldukları mertebeden indirgenin yanında, hak sahiplerinin taleplerini öne sürebilmeleri ve sonuç alabilmeleri açısından şöyle bir sonucu da vardır (Kaderoğlu Bulut, 2011: 37):

... ikinci kuşak hakları hak kategorisinin dışına çıkarmaya çalışmak, politik olarak hakları burjuva nitelikleriyle sınırlandırmanın, böylece haklar üzerine girilen toplumsal mücadelelerin meşru temelini ortadan kaldırarak ezilenlerin sisteme karşı mücadelelerini ‘haksız’ ilan etmenin yolu olmaktadır.

Madalyonun diğer yüzünde, kapitalizmin yeni uluslararası işbölümü (Fröbel, vd., 1982: 55-59, 91-93; Özüğürlü, 2008a: 95-97; Erdoğan, 2006: 131-140) ve buna bağlı küresel meta/üretim zincirleri (Gereffi, 1995: 217-222; Köse ve Öncü, 2000: 74-77) altında, ekonomik ilişkiler ve işgücü piyasasında yeniden yapılanma vardır. Bu küresel üretim ağı, Türkiye gibi ihracata yönelik sanayileşme modelini benimseyen ve uluslararası işbölümü içerisinde genel bir eğilim olarak satın alıcı yönlendirmeli, düşük teknoloji, tüketim ve ara malları üretiminde, “düşük katma değerli emek yoğun sanayilerde” uzmanlaşan ekonomilerde (Köse ve Öncü, 1998: 148; Köse ve Öncü, 2000), işgücü piyasasında var olan önceki dönemin “katılık”ları ve kalıntıları ile uyumsuzluk göstermektedir (Yücesan-Özdemir ve Öz-

²² Buna karşılık, “maksimalist yaklaşımsa, tüm insan haklarının hem (mahrum etmekten kaçınmak için) negatif ödevler hem de (korumak ve yardım etmek için) pozitif ödevler içerdiğini iddia eder” (Pogge, 2002: 101).

demir, 2008: 98-99). Bu uyumsuzluğun, neo-liberal politikalar lehine çözüldüğü gözlenmektedir. Bu çözüm, neo-liberal stratejinin iki paralel kolu olarak metadışlaştırılabilmiş alanlar (emeğin toplumsal yeniden üretimi) ve emeğin sınırlandırılmış meta niteliği ile işgücü piyasalarının yeniden yapılandırılması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu yeniden yapılanma süreci, kapitalizmin ortaya çıkış ve ilk gelişim dönemlerindeki bir özelliği tekrar belirginleştirmekte ve derinleştirmektedir. Kapitalist birikim, üretim aletleri ile emekçileri ayırarak, geniş bir mülksüzleşme dalgası yaratmıştı. Geniş yığınlar halinde işçileşme de anılan sürecin temel bileşenleri arasındaydı. Teknolojik gelişmeler ve başka bir dizi unsur ise zaten son derece ağır koşullarda yapılan çalışmayı güvencesizleştirmekteydi. Söz konusu üç olguyu günümüz kapitalizminin temel özellikleri arasında saymak yanlış olmayacaktır. Günümüzde esnek, ucuz, uyumlu ve güvencesiz çalışmanın işgücü piyasaları ve üretim ortamları bakımından yaygınlaşma eğiliminde olduğu söylenebilir. Sermaye birikiminin malileşmesi ve büyüme ile istihdam arasındaki bağlantının kopması ile birlikte yeni işsiz yığınların ortaya çıkması da çalışma hakkını zedeleyen unsurlar arasında sayılabilir.

Sosyal haklar alanına ilişkin düzenleme biçimlerinin, hak kavramı zemininde genelleşmesi ise, kamunun istihdam düzeni ve işgücü piyasasına müdahalesi ile mümkündür (Yücesan-Özdemir ve Özdemir, 2008: 162). Bu olgu, çalışma hakkına yönelik tartışmada, kamunun-devletin merkezi rolüne işaret eder. Ancak kamu müdahalesine farklı bir biçimde gereksinim duyulan yeni birikim rejimi koşullarında, “hak” sosyal içeriğinden arındırılmaktadır. Durum, çalışma ile hak arasındaki ilişkinin kopmakta olduğunu göstermektedir. Çalışma, artık bir hak olarak geliştirilemez, yaygınlaştırılmaz. Kamunun düzenleyici özelliklerinin, sermaye lehine belirginleştiği ve kalıcılaştığı bir ortamda, emekçiler sadece “soyut düzlemde” kamusal alandan dışlanmamakta, somut olarak da çalışmak, kamu ile ilişkilendirilemeyecek bir noktaya doğru evrilmektedir.

III. ÇALIŞMA HAKKI MÜCADELESİ ÜZERİNE NOTLAR

Küreselleşme sürecinde, emekçilerin üretim ve yeniden üretim alanlarındaki dönüşümlere dönük tepkilerinin, çok büyük ölçüde sosyal hakları temel alarak açığa çıktığı söylenebilir. Sosyal hak talepleri, günümüzde işçi sınıfı hareketinin, temel karakteri olarak belirlemektedir. Bunun içerisinde, çalışma hakkı ve etrafında oluşan taleplerin ise öne çıktığı gözlenmektedir. Sorun, hak temelli bu mücadele başlıklarının uluslararası sendikacılığın liberal reformist stratejisinin (Erdoğan, 2006: 277, 281, 526) içerisine yerleşmiş olmasıdır. Oysa, “hak mücadeleleri, sınıflar mücadelesinin günümüzdeki somut ve cisimleşmiş biçimidir” (Bürkeve ve Özügürlü, 2011: 35). Bürkeve ve Özügürlü’nün tespitleri ile “hak mücadeleleri zemininin politik önemi bakımından şu dört unsur ön plana çıkmaktadır” (2011: 35):

- Emeğin yeniden üretimini anti-kapitalist temelde siyasallaştırabilmektedir;
- Gündelik, acil çözümler ile köklü nihai çözümler arasında güçlü bağlar kurabilmektedir;
- Bireysel olanla sınıfsal olanı ilişkilendirmekte, bu yapılabildiği ölçüde etnik ve din temelli kimlik oluşumları üzerinde sınıf basıncı kurabilmektedir;
- Toplumsal meşruiyetin fiili ve hukuki düzeyleri birbirini besler hale gelebilmektedir.

Türkiye’de işgücü piyasasında ise belirli ve önemli yasal düzenlemeler varlığını korumakla birlikte, artan işsizlik ve sendikacılığın önem ve güç kaybetmesi ile birlikte, çalışma hakkı kapsamına giren hak statülerinin, gerek işverenlerden gerekse kamudan talep edilmesi güçleşmektedir. Ancak buna karşın, belirli bir politik ekseninde somut olarak buluşma sorunu yaşansa ve henüz bu yönde somut adımlar atılmamış olsa da farklı sektör ve üretim alanlarında, merkezinde çalışma hakkının yer aldığı irili ufaklı iş mücadelelerinin sürdüğü gözlenmektedir. Bu mücadelelerin çoğunlukla “işten çıkarılma, işyerinin kapatılması, üretime ara verilmesi, ücretsiz izin, ücret veya tazminat ödenmemesi, ikramiyelerin azaltılması, fazla mesai ücretlerinin düşürülmesi, esneklik, toplu sözleşme imzalanmaması” (Kaygısız, 2010: 177) gibi doğrudan üretim ortamından kaynaklı sorunlarla ilişkili olduğu ya da esas olarak sendikalaşma sonrasında yaşanan yaygın işten çıkarma deneyimlerinin ardından gerçekleştiği söylenebilir. Bu mücadeleler çoğunlukla, özel sektör işletmelerinde yaşamakta ve mantıksal olarak ya sendikanın kabul edilmesi ve tarafların toplu sözleşme masasına oturması ya da direnişin zaman içerisinde çeşitli nedenlerin ürünü olarak sönmelenmesi ile sonuçlanmaktadır. Bu çerçevede, potansiyel çalışma hakkı mücadelesine dönük bir tartışma –kuşkusuz ek söylenebilecekleri unutmadan– şu başlıklar altında toplanabilir:

(1) Türkiye’de bugün çalışma hakkına yönelik yürütülecek bir tartışma ve mücadele, üretim ve emeğin toplumsal yeniden üretimi olmak üzere, iki alanı içermelidir. Neo-liberal stratejinin hem üretim hem de yeniden üretim alanlarına dönük bir ve aynı anda yaygınlaşan doğası ile çalışma hakkının içeriği ve dolayısıyla barındırdığı mücadele potansiyeli örtüşme halindedir. Neo-liberalizmin yaygınlaştığı her alan çalışma hakkını, çalışma hakkına dönük söylenebilecek her söz, neo-liberal yayılmayı ilgilendirmektedir. Salt işyerleri düzlemine sığmayan, politikleşmiş bir çalışma hakkı mücadelesinin birleştirici potansiyeli iki düzlemde tartışılabilir: Bu mücadele, üretim ve yeniden üretim alanlarını ve bizzat işçi sınıfını *birleştirici* yönde etki edebilir. Bu anlamda yeni emek rejimi ile metalaşma, piyasalaşma ve fiyatlandırma stratejisi arasındaki bağın, hak mücadeleleri açısından dikkate değer bir önem taşıdığı söylenebilir. Neo-liberal dönüşüm aynı zamanda, toplumsal bütünleşme ve aidiyet bağlarının da zayıflaması (Rey Perez, 2009: 152) anlamına gelmektedir ki, hak mücadeleleri ve özel olarak da çalışma hakkı mücadelesi söz konusu olduğunda, bu nokta, kapitalist toplumun geleceği açısından da fazlasıyla önemlidir; çünkü çalışma hakkı mücadelesi, kısa vadeli ve uzun vadeli çözümleri birbirine bağlayabilecek potansiyeli bakımından önem taşımaktadır. Çalışma ile hak ilişkisi ya da emek ve çalışma ile yurttaşlık bağının tekrar kurulması mücadelesi ile bunu başka bir toplumsal düzene taşıma arasındaki “gerilimin” ne yöne evrileceği ise yine ciddi bir tartışma başlığı olarak önümüzde durmaktadır.

Yukarıda söylendiği gibi, birleştirici olduğu ölçüde yeni bir *özneleşme* sürecinden de söz edilebilir. Karatepe’nin (2011: 218) de işaret ettiği üzere, “Avrupa’da kapitalist egemenliğin sonuçlarına karşı olarak örgütlenen işçi sınıfının sosyal hak talepleriyle yükselttiği mücadeleler, bir emek gücü yığınına indirgenmeye karşı kendi toplumsal-politik varlıklarını kazandıkları bir özneleşme sürecini ifade etmekteydi.” Bir benzeri bugün için de geçerli olabilir. Bilindiği üzere, sosyal politikanın temel işlev ve hedeflerinden biri, emek ve sermaye arasındaki çatışmayı,

çeşitli yasa, kurum ve mekanizmalar ile toplumsallaştırmaktır. Bu süreçte, hak kavramı ve kamunun hak yaratıcı müdahaleleri, doğası gereği, devletten/kamudan ilgili hakka ilişkin talep olanağını da beraberinde getirir; buna zemin sunar. Çalışma hakkı mücadelesi, günümüz kapitalizminde kişiyi belki de en çok tanımlayan bir insan etkinliği olarak çalışma ve etrafındaki hakları merkeze alarak, çalışmanın hak düzleminde talep ve inşa edilmesini sağlayıp geniş kesimlerin yaşamlarını bütünsel olarak kavrayarak, özneleşme sürecine katkı yapabilir. Yukarıda, hakların pozitif niteliklerinden arındırılmasının, hak temalı talep ve mücadelelerin toplumsal meşruiyetini de sarsacağı ve en baştan “haksız” ilan edileceği belirtilmişti. O halde, hak yaratmaya dönük mücadeleler hem süreç hem de başarılı olması halinde sonuçları bakımından meşruiyet yaratacak mücadeledir.²³

(2) Çalışma hakkı, sadece bir iş edinme hakkı olarak yorumlanmamalı, işin yapıldığı değil, emek gücünün satışa çıkartıldığı ve iş ilişkisinin sona erdiği aşamaları da kapsayacak şekilde değerlendirilmelidir. Çalışma hakkı, yukarıda da belirtildiği üzere, işsizlikten korunma hakkı olarak da algılanmaktadır. Ancak bu, ne olursa olsun istihdam edilmek olarak da düşünülmemelidir. Günümüzde, aktif işgücü programları aracılığı ile çalışmaya katılım ile refah arasında ilişki kuran anlayışların da ürünü olarak, geçici ve düzensiz kimi iş olanakları öne çıkmaktadır. Ancak çalışma hakkı, kurumsallaşma geleneği ve çevreleyen haklar bakımından da bu tür işlerden daha fazlasını ifade eder. İstihdamın korunması ve güvence gibi unsurları ön plana çıkartılmalıdır. Bu anlamda çalışma hakkı mücadelesi, emeğin meta niteliğini sınırlandırarak, çalışma koşullarının yanında yaşam koşullarını yükseltebilme potansiyeli bakımından da önemlidir.

Çalışma hakkı, doğası gereği, sadece işin bulunmasını değil, aynı zamanda istihdamda kalıcılığı, istikrarı ve dolayısıyla güvenceyi içermelidir. İşin bulunması aşaması için ise, geçici çalışma ve işçi kiralama yöntemlerinin değil, kamusal iş bulma yükümlülüğünün altı çizilmelidir. Neo-liberalizm, bilindiği üzere, meta niteliği zayıflatılmış ya da yok edilmiş pek çok alanı sermaye birikimine açıp, fiyatlandırma stratejilerine tabi tutmuştur. Çalışma da bundan muaf değildir. Bu gelişme, çalışma alanı için düşünüldüğünde yedek işgücü rezervinin düzenlenmesine dönük olarak aktif işgücü programları ile birleşmiş özel istihdam büroları öne çıkmaktadır. İş aracılık faaliyetinin kamunun tekelinde olmaktan çıkışı ile işgücü piyasalarında emek gücü ‘broker’lığı gibi, para kazanılacak bir faaliyet alanı ortaya çıkmıştır. Yapılan araştırmalar, özel istihdam büroları aracılığıyla çalışmanın, kamu aracılığı ile bulunan işlere göre daha geçici, düzensiz ve güvencesiz işler olduğunu ortaya koymaktadır. O halde, çalışma hakkı mücadelesinin taleplerinden biri, ne ve hangi kanalla olursa olsun çalışmak değil, devletin görevleri doğrultusunda kamusal iş bulma faaliyetlerinin geliştirilmesi olabilir.

²³ Buna örnek olarak son dönemde Türkiye toplumunun hemen hemen tamamına dönük etkileri ile TEKEL işçileri örneği verilebilir. Kuşkusuz, TEKEL işçilerinin mücadelesi bir sosyal hak, özel olarak ise çalışma hakkı, sosyal güvence hakkı ve sendikal hakları içeren bir mücadele idi. Sonuçları itibarıyla, işyerleri ve sektörün ötesinde 657 sayılı Devlet Memurları Yasası’nın 4/C maddesine ilişkin bir kazanımla sonuçlansa da, işçilerin temel talepleri karşılanmamıştır. Ancak buna karşın, yürütülen hak mücadelesi son yılların en meşru toplumsal eylemi olarak tarihe geçmiş, çalışma hakkı mücadelesinin meşruiyet yaratıcı niteliğini gözler önüne sermiştir.

İşin sona erdiği aşama için ise, işsiz kalınan dönemde kişinin kendisi ve ailesini geçindirebileceği, kişiyi yoksulluktan koruyacak belirli bir gelirin sağlanması ve bunun geliştirilmesi, çalışma hakkı mücadelesinin bir parçası olarak düşünülmelidir.

(3) Çalışma hakkı, ayrıca, sendika, toplu sözleşme ve grev hakkını da birlikte ele alıp içerecek şekilde genişletilmelidir ve uluslararası sosyal politika içerisinde tanımlanan çalışma hakkı etrafındaki haklar da göz önünde bulundurulmalıdır. Sosyal hakların ve özellikle de çalışma hakkı ve bileşenlerinin etkin bir şekilde kullanılabilmesi ve uygulanabilmesi için sendikal haklar önem kazanmaktadır. “Bu hakların gerek devleti gerekse işverenleri sosyal hakları gerçekleştirmeye zorlamaları toplu karakterlerinin sonucudur” (Çelik, 2010, 255-256). Örneğin, çalışma ilişkilerine dönük sendikal denetimin ve toplu iş sözleşmesi şartlarının uygulanabilmesinin grev hakkı ile de desteklenmesi gerekir. Nitekim, yukarıda da belirtildiği üzere uluslararası ölçekte de yasal gelişim bu yönde olmuştur.

(4) Tartışmanın bir diğer boyutu strateji ve ölçek ile ilgilidir. Günümüzde, bir eğilim olarak küresel sendikal hareketin oturduğu ana kalıp, istihdam artıcı politikaların yaratılması, küresel çalışma standartlarının belirlenmesi, çokuluslu firmalara dönük politikalar, toplumsal cinsiyet ve kadın hakları (Erdoğan, 2006: 276-277), işsizlik, çalışma koşulları ve çalışma saatleri, ücret, toplu sözleşme ve örgütlenme sorunlarının çözümü ve “*decent work*”(insan onuruna yakışır iş) kavramı ile tanımlanan işlerin yaratılmasından ibarettir. Bu hareketin temel karakteri, genel özellikleri itibarıyla siyasal ve sosyal hak temalı olmakla birlikte, Erdoğan’ın (2006: 277, 281, 526) saptaması ile “küresel kapitalizme ‘sosyal boyut’ getirilmesini hedefleyen liberal reformist uluslararası sendikal politika” olarak sabitlenmiştir. Böylelikle, sosyal hak mücadelelerinin nasıl bir strateji içerisine oturtulacağı önem kazanmaktadır.

Çalışma hakkını da içeren bir sosyal hak mücadelesinin, küreselleşmeye insani bir yüz verilmesini hedefleyen bir reformizme saplanması da mümkündür. Ancak, bu söylenenler iki tür potansiyelin açığa çıkmasını sağlayabilir. İlk olarak, çalışma hakkı mücadelesi, sosyal haklara dönük hareketliliğin bir parçası olması bakımından da uluslararası dinamiklerle buluşma potansiyeline sahiptir. Türkiye işgücü piyasasının biçimlenişinde uluslararası dinamiklerin etkisini arama girişimi, çalışma hakkına ilişkin yürütülecek bir tartışmayı “ulusal”ın ötesinde “küresel” bir ölçğe taşımak durumundadır. Bu tespit, yürütülecek tartışma ve mücadeleye ilişkin ulusal ölçüğün önemini azaltmamakta, aksine bir bütünlüğe ve bağlaşıklığa işaret etmektedir. Bürke ve Özügürlü’nün (2011: 32) ifade ettiği gibi, “sosyal haklar mücadelesi bugün dünya çapında uluslararasılaşma eğilimindeki bir emek hareketi özelliği göstermektedir. Tekil ülke deneyimleri biçiminde ortaya çıkan sosyal hak mücadeleleri, bugün çok önemli bir uluslararası mücadele hattı oluşturmuştur.” Potansiyel birleşik çalışma hakkı mücadelesinin, bu hareketlerle buluşabilme olanağı vardır. İkinci olarak, hareketin hak zemininde yükselmesi, reformizmin sınırlılıklarına takılmayı kendi doğası gereği beraberinde getirmek zorunda değildir. Önemli olan, mücadelenin nasıl bir stratejinin parçası olarak kurgulanacağıdır. Bu noktada, sosyal hak temalı karşı çıkışları, toplumsal sınıflar arasındaki mücadelenin kristalize olduğu bir alan ve bunun izdüşümü olarak gören bir anlayışın hakların ötesine açılması mümkündür.²⁴

²⁴ Bu noktada Marx’a dönmekte fayda vardır. Marx (2006: 69-70), 1848’de Fransız işçilerinin “çalışma hakkı” talebine ilişkin “proletaryanın devrimci isteklerinin özetlendiği bu

(5) Neo-liberalizmin özellikle işgücü piyasasına dönük yayılma stratejisinin, fiili durumlar, onların ardından gelen yasa tanımazlık ve dolayısıyla yeni fiili durumlar yaratmak üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Böylelikle fiiliyat ve yasalığın bir yandan iç içe geçerken diğer yandan birbirini izlediğini, ama hepsine de tayin edici karakter olarak kuralsızlaşma ve bizzat koyulan yasalara aykırı davranmanın damgasını vurduğu söylenebilir. O halde, çalışma hakkı mücadelesi de söz konusu sermaye stratejisinin ardından kendiliğinden açılan mevzuat dışı yolları deneme ve hakkın, hukuk sistemi tanımadan önce de var olduğunu kabul eden bir perspektife sahip olma potansiyelini açığa çıkarmalıdır: “Hakların hukuk sistemince tanınmış olması, hakkı var eden bir unsur değil, hakkın varlığının verili hukuk sistemince kabulüdür. Bu kabulden önce var olan, ancak hukuk sistemiyle çatışarak da olsa kendisini var eden hakkı yaratan, var edenlerle bir anlamda uzlaşmaktadır” (Özveri, 2011: 211). Bu tür bir bakış açısının karşı tarafın fiiliyat ve yasa tanımazlığını tersine çevirme olanağı düşünülmelidir. Bu strateji, yasa tanımazlığa karşı yasa, fiiliyata karşı fiiliyat olarak özetlenebilir. Yasa tanımazlığa karşı yasa; çünkü mevcudun ötesine işveren lehine her geçilmeye çalışıldığında, mevcut düzenlemeler emek açısından bir “fren” görevi görmektedir. Fiiliyata karşı fiiliyat; çünkü işverenler mevzuatı ihlâl ettiği ölçüde, emek açısından da mevzuat dışı iş mücadelesi yolları kendiliğinden açılmış demektir.²⁵

SONUÇ

Bu çalışmada, neo-liberal dönüşümün esas olarak üretim alanı ile sınırlı olarak algılanan, ancak yeniden üretim alanı için de önemli anlamlar ifade eden “çalışma hakkı” boyutu üzerine durulmuş ve çalışma ile hak arasındaki ilişkinin kopartılmasına dönük tepkilerin potansiyeli tartışılmaya çalışılmıştır. İlk bölümde, sosyal hakların gelişim seyri ve çalışma hakkı ele alınmış, ardından çalışma ile hak arasında kurulan ilişkinin küreselleşme sürecindeki seyri anlatılmıştır. Son bölümde ise, çalışmanın temel sorunsalı olarak neo-liberal dönemde çalışma hakkı mücadelesinin potansiyel ve olanakları beş başlık altında tartışılmıştır.

Neo-liberalizm, emeğin ve üretim noktasının dışındaki yaşam alanlarının meta niteliğinin pekiştirilmesine dönük bir strateji olarak değerlendirilebilir. Bu strateji, çalışma ve yaşam koşulları/alanı olarak ifade edilebilecek ya da üretim ve yeniden üretim alanları olarak soyutlanabilecek bu iki temel düzlemi bir ve aynı anda dönüştürmektedir. Esas olarak, sosyal hak niteliğindeki kimi hakların ortadan kaldırılması ya da zayıflatılması pahasına gerçekleşen bu dönüşümün anlamı, bu

ilk acemice formül” ve ardından gelen “çalışma hakkının arkasında sermayenin iktidarı vardır, sermayenin iktidarının ardında üretim araçlarına sahip çıkmak, onları birleşmiş işçi sınıfına bağımlı kılmak, yani ücretliliğin, sermayenin ve bu ikisi arasındaki karşılıklı ilişkilerin kaldırılması vardır “ sözleri ile çalışma hakkı talebinin potansiyelini yorumlamaktadır.

²⁵ Bu noktada 2008 krizinin ilk yılında, işçilerin başvurduğu ve etkili sonuçların da alındığı fiili bir mücadele yöntemi işyeri işgalleri olmuştur (Kaygısız, 2010). Burada “mevzuat dışı yollar” denilerek, tarihsel olarak emek mücadelesi ve sendikacılık hareketi tarafından kullanılmış ve yasal olarak tanımlanmasa da toplumsal meşruiyete sahip mücadele yöntemleri kastedilmektedir. Buna son dönemde örnek olarak, TEKEL işçilerinin mücadelesi ve ardından gerçekleşen 1 günlük iş bırakma eylemi, kamu çalışanlarının iş bırakma eylemleri, üretimi durdurma, işyeri işgalleri, vs. sayılabilir.

alanları sermaye birikimi ve piyasanın dolaysız etkisine daha açık hale getirmektedir. Bu dönüşümün belirgin sonuçlarından biri, iddiaların aksine, esnekleşme yoluyla işsizliğin azalması değil, çalışma hakkının ortadan kaldırılması olarak işsizliğin artmasıdır. Çalışma hakkı, yasal olarak tanımlansa bile,

1. mali kaynakların yeterliliği ile koşullanmakta;
2. devletin iş bulma ve toplumu işsizlikten korumayı garanti altına alması olarak anlaşılmemekte;
3. devletin iş bulma görevine dönük oluşturulan kamu kurumlarının faaliyet alanlarını, özel iş aracılık faaliyeti yapan firmalarla paylaşması sonucu zedelenmekte ve aktif işgücü programları aracılığıyla bulunan işlerin istikrar ve güvence düzeyleri düşmekte;
4. pozitif ayrımcılık konusu olan belirli gruplara ilişkin devletin istihdam yaratmasını içeren bir hak statüsü olarak sınırlandırılmaktadır. Dolayısıyla fiili olarak işlevsizleştirilmektedir. Buna karşın, çalışma hakkı ve bu hak statüsüne dönük istem ve mücadeleler, çalışma ve yaşam koşullarını geliştirme bakımından önemini korumaktadır.

KAYNAKÇA

- Bayramoğlu, Sonay (2011) “Burjuvaziye Not; ‘Gülümse Kaderine’: Olağanüstü Hal ve Haklar”, Yalçın Bürkev, Metin Özügürlü, Yasemin Özdek, Ersin Vedat Elgür (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I* içinde, Ankara: Notabene Yayınları.
- BM (2005) “Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin 18 No’lu Genel Yorumu: Çalışma Hakkı”, (http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/Books/khuku/calisma_hakki/calisma_hakki.pdf, 14.5.2012).
- Bulut, Nihat (2009) *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Bürkev, Yalçın ve Metin Özügürlü, (2011) “21. Yüzyılda Toplumsal Hak Mücadelelerinin Sınıf İçeriği”, Yalçın Bürkev, Metin Özügürlü, Yasemin Özdek, Ersin Vedat Elgür (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I* içinde, Ankara: Notabene Yayınları.
- Çağırın, Mehmet Emin (2006) *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*, Ankara: Platin Yayınları.
- Çelik, Aziz (2010) “Sendikal Haklar: Uluslararası Çalışma Hukuku ve Türkiye’nin Uyumsuzluğu”, Selda Çağlar (der.) *Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları (Felsefe, Hukuk, Çalışma Ekonomisi, Kentleşme ve Çevre)* içinde, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Drzewicki, Krzysztof (1995) “The Right To Work And Rights At Work”, Asbjorn Eide, Catarina Krause, Allan Rosas (der.) *Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook* içinde, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers.
- Erdoğan, Seyhan (2006) *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Esping-Andersen, G. (2006) “Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri”, Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (der.) *Sosyal Politika Yazıları* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları (çev. Burcu Yakut-Çakar ve Utku Barış Balaban).
- Fredman, Sandra (2009) *Human Rights Transformed: Positive Rights and Positive Duties*, Oxford: Oxford University Press.

- Fröbel, Folker, Jürgen Heinrichs, Otto Kreye (1982) *Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler*, İstanbul: Belge Yayınları (çev. Yılmaz Öner).
- Gemalmaz, Mehmet Semih (2010) *Devlet, Birey ve Özgürlük*, İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Gemalmaz, Mehmet Semih (1997) *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, İstanbul: Beta.
- Gereffi, Gerry (1995) "The International Economy and Economic Development", Neil J. Smelser ve Richard Swedberg (der.) *Handbook of Economic Sociology* içinde, New York: Princeton University Press.
- Gülmez, Mesut (2000) *Uluslararası Sosyal Politika*, Ankara: TODAİE.
- Holloway, John (2004) "Devlet ve Gündelik Mücadele", Simon Clarke (der.) *Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru* içinde, Ankara: Ütopya Yayınevi (çev. İbrahim Yıldız).
- Jayawickrama, Nihal (2002) *The Judicial Application of Human Rights Law: National, Regional and International Jurisprudence*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaboğlu, İbrahim (2002) *Özgürlükler Hukuku*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kaboğlu, İbrahim (1996) *Dayanışma Hakları*, Ankara: TODAİE.
- Kaderoğlu Bulut, Çağrı (2011) *Yeni Toplumsal Muhalefet Hareketleri Ekseninde İletişim Hakkı: Halkevleri İletişim Hakkı Atölyesi ve Sendika.Org*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Gazetecilik Bölümü, Ankara.
- Karahanoğulları, Onur (2003) "Marksizm ve Hukuk", *Marksizm ve...* içinde, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karatepe, U. (2011) "Sermaye Egemenliğinin İzdüşümü Olarak Dinsel Hayırseverlik", Yalçın Bürkev, Metin Özügürlü, Yasemin Özdek, Ersin Vedat Elgür (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I* içinde, Ankara: Notabene Yayınları.
- Kaygısız, İrfan (2010) "Krizin Birinci Yılında Türkiye'de İşçi Eylemleri: İşgal, Grev ve Direnişlere Dair Gözlemler", *Praksis*, (22).
- Koray, Meryem (2000) *Sosyal Politika*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Köse, Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü (2000) "İşgücü Piyasaları ve Uluslararası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekansal Boyutları: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayii", *Toplum ve Bilim*, (86).
- Köse, Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü (1998) "Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Anadolu İmalat Sanayii: Zenginleşmenin mi Yoksa Yoksullaşmanın mı Eşiğindeyiz?", *Toplum ve Bilim*, (77).
- Marshall, T. H. (2008) "Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf", Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (der.) *Sosyal Politika Yazıları* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları (çev. Burcu Yakut-Çakar ve Utku Barış Balaban).
- Martal, Abdullah (2000) "Köleliğin Yeni Boyutları: Çağdaş Kölelik ve Çalışma Hakkı", *Türkiye'de İnsan Hakları* içinde, Ankara: TODAİE.
- Marx, Karl (2006) *Fransa'da Sınıf Savaşmaları 1848-1850*, Ankara: Sol Yayınları (çev. Sevim Belli).
- Mütevellioğlu, Nergis (2010) "Çalışma Hakkı Ekseninde Sosyal Hakların Toplumsal İşlevleri", *İktisat Dergisi*, (513).
- Mütevellioğlu, Nergis (2009) "Sosyal Haklar ve Emegün Meta Niteliğinin Sınırlandırılması", *I. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, Ankara: Belediye-İş Sendikası.

IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu

- Özdek, Y. (2011) “Marksizm ve Haklar”, Yalçın Bürkeve, Metin Özuğurlu, Yasemin Özdek, Ersin Vedat Elgür (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I* içinde, Ankara: Notabene Yayınları.
- Özuğurlu, A. (2011) “İnsani İhtiyaçlardan Haklara: Sermaye Birikir ve Emekçiler Kendilerini Yeniden Üretirken”, Yalçın Bürkeve, Metin Özuğurlu, Yasemin Özdek, Ersin Vedat Elgür (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I* içinde, Ankara: Notabene Yayınları.
- Özuğurlu, Metin (2008b) “Dünyada Sendikal Hareket”, *Emek Tartışmaları 1* içinde, İstanbul: DİSK Yayınları.
- Özuğurlu, Metin (2008a) *Anadolu’da Küresel Fabrika’nın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Özveri, Murat (2011) “Sosyal Haklar”, Yalçın Bürkeve, Metin Özuğurlu, Yasemin Özdek, Ersin Vedat Elgür (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri II* içinde, Ankara: Notabene Yayınları.
- Pogge, Thomas (2002) *Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (çev. Güneş Kömürçüler).
- Rey Perez, Jose Luis (2009) “Çalışma Hakkı, Toplumsal Dışlanmanın Yolu mu? Çalışma Hakkı Güvencesi Olarak Temel Gelir”, Ayşe Buğra ve Kaan Ağartan (der.) *21. Yüzyılda Karl Polanyi’yi Okumak: Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları (çev. Azer Kılıç).
- Sokolovic, Dzermal (2009) “Social Rights, Crisis, Capitalism: Can Marx Rescue Capitalism?”, *I. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, Ankara: Belediye-İş Sendikası.
- Talas, Cahit (1997) *Toplumsal Politika*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Yücesan-Özdemir, Gamze ve Ali Murat Özdemir (2008) *Sermayenin Adaleti: Türkiye’de Emek ve Sosyal Politika*, Ankara: Dipnot Yayınları.